

Политика по отношение на националния въпрос в СССР – 20-те и 30-те години

Георги Тодоров

Периодът на първите две петилетки в развитието на Съветския съюз съвпада с двата диаметрално противоположни курса по отношение на националния въпрос в страната. В периода от създаването на съюзната държава до началото на 30-те години политиката по отношение на нацията следва принципа за нарастване влиянието на местните (националните) кадри в местните (националните) партийни и държавни организации, разрастване употребата на местния (националния) език, развитие на собствена, национална култура.

Изработеният термин за тази кампания е „коренизация“. Терминът е нов и се отнася към идеята за „коренна народност“ на съответната територия. Коренизацията предвижда като функция обособяването на отделни (нови) нации и/или укрепване на националния елемент чрез поощрителна икономическа и образователна политики, развитие на собствена култура, създаване на езикова сфера от местния език, положителна дискриминация и улеснено предвиждане на етническите кадри. Едновременно с това коренизацията цели елиминирането на крайните националистически крила в местната комунистическа партия. В по-широк смисъл на думата тя обхваща и единствения *възможен* път за развитие на една нация (според болшевишката идеология) – индустриализация, урбанизация, секуларизация, развитие на образованието, всеобща грамотност, териториално национално самоопределение.

Основателката на националния модел за коренизация, копиран и в останалите съюзни републики, а именно Украйна, акцентира върху езика в качеството му на съставна част от национализацията. Основната цел на дейното през двадесетте години Политбюро на Комунистическата партия (болшевики) на Украйна (КП(б)У)¹ е създаването на украиноезична среда на територията на цялата република. Тази политика среща съпротива вътре в партията, циклично преборвана и с помощта на Москва до началото на тридесетте години, в крупните градове и в индустриалните центрове, където преобладава руският етнос.

Въвеждат се курсове за изучаване на украински език, като непосещаемостта или ненаучаването на езика би довело до изключване от партията. Към началната дата на курсовете едва 18,1% от партийците говорят украински за разлика, парадоксално, от безпартийните, където процентът им е 43,7.² Езиковите курсове са толкова слабо посещавани, че много скоро са закрити.

1 Необходимо е да се отбележи спецификата на името на самата партия. Националният елемент не е подчертан като е поставен на първо място, а е поставена името на *държавата* в края на названието на партията. Това е характерно също и за КП(б) на Беларус. В българския език това е доста по-добре видимо поради използването на предлога „на“.

2 Мартин, Т. Империя „положительной деятельности“. Нации и национализъм в СССР, 1923 – 1939. Москва: РОССПЭН, 2011. с.118

Въпреки това, логично, част от администрацията подкрепя украинизацията. Към април 1925 г. 20% от деловодството на администрацията се осъществява на украински; нарастват в процентно отношение говорещите украински език на държавни постове за една година растежът е от 33,5% към 37%, а в комсомола - с десет процента до 58,1%. В училищната мрежа също се забелязва растеж. В сравнение с предишната учебна година 6,9% повече от институтите водят лекциите си на украински (от 17,1 на 24%), техникумите с 14,2% (от 16,3% до 30,5%).

С идването на Каганович украинизацията се засилва - партията и комсомолът успяват да повишат процента на украиноезичната си маса – от 37 и 50,9 на съответно 43 и 63 през 1926 г. Това се постига чрез омасяване на организациите и практическото функциониране на партията като *работно място*.

На този ранен етап опитът за тотална украинизация на езиковото пространство се проваля. Обхватът на украиноезичното училище се разширява значително и към 1926 г. се предприема курс за обхващането на „украинците с роден език руски“ (по линията на „реукраинизацията на русифицираните украинци“), които се изчисляват на 1,3 млн души и „руснаците с роден език украински“ – 200 хил. души.³ Към 1932/3 година изследвания проведени от Агитпроп⁴ показват че от 1/4 до 1/3 от руските деца *не посещават* рускоезични училища - и то в региони като Донбас.⁵

Създаването на култура - „пролетарска по съдържание, национална по форма“ - се проявява през издигане в култ творчеството и личността на Тарас Шевченко и въвеждане на украиноведчески курсове за административни служители и партиисти. Те заедно с пролетариите трябва „буквално да бъдат обкръжени от украинска култура“. От 1930 г. обаче статистиките показват рязък спад в познанията на украински език. Това вероятно е свързано със забравянето и неупотребата му поради доминацията на руския език като разговорен такъв. Например в Донбас служителите, които говорят украински за 1927 г., са 5,7%, за следващата 1928 г. – 16,9%, а към 1930 г. тяхната бройка отново пада – до 8,5%.⁶

В Източните републики през посочения период борбата за унифициране на езиковата среда не стои на дневен ред за сметка на предвижването на национални кадри напред.

Една от причините е, че руският език изначално служи като такъв за комуникация между републиките и центъра. Например още със създаването на ЗСФСР (или Федеративен съюз на съветските социалистически републики на Закавказието – ФСССРЗ до влизането си

3 Пак там с.152

4 Агитпроп – отдел към ЦК на ВКП(б), който се занимава с агитацията и пропагандата, както и името му подсказва. В посочения период носи последователно шест различни наименования, поради различния зададен обхват на отдела – на ленинизма, на партийната пропаганда и пр.

5 Мартин, Т. Империя „положительной деятельности“... с.153

6 Пак там с.171.

в състава на СССР) административен, финансов и съюзен център става столицата Тбилиси. Логично, за работен език на бюрократичния междусъюзен апарат се предвижда руският, като освен наднационалното си разпространение, този избор избягва и доминирането на някой от трите основни републикански езика над другите.⁷

„Понякога тюркските длъжностни лица получават инструкциите на висшестоящите органи на руски език, защото техните началници в Баку не владеят тюркски език“.⁸ „Ахундов, Хусейнов, Караев владеят устно и писмено фарси и руски език, но на местния тюркски диалект могат само да се обясняват. „Те викат за национализация на учрежденията, а самите не могат да напишат фамилията си““.⁹

Втора причина се крие в значителната неграмотност, ширеща се сред населението. Докато при татарите (в т.ч. и кримските и зад границата на АССР) тя съставлява 66,4% от населението, то в Кавказ положението е значително по-трагично – от азербайджанците неграмотни са 91,9%, от ингушетите – 90,9%, а сред чеченците – 97,1%.¹⁰

Издигането на номенклатурни позиции през Културфонд-а (или т.нар. „практиканти“) обхваща около десет процента от кадрите. Така например през 1924 г. в Туркестанската АССР от 1288 номенклатурни републикански длъжности 126 са заети от практиканти. Тяхната заплата се получава основно, но не единствено от централния бюджет. Голям проблем се явява текучеството на национални кадри както в републиканския апарат, така и по заводите.

Поради това, а и поради недоволството от страна на руснаците, работещи в администрацията в източните републики, механичната коренизация бива преразгледана през 1926 г. от *центъра*.¹¹ Така квотите са заменени от списък на *необходимите* места за поемане от новите кадри. Принципът за попълване на квотите по национален признак се заменя с такъв по езиков признак, което би трябвало да е стимул за руснаците и другите малцинства да изучават езика на титулната нация.¹² Премахва се и практикуването, като то е заменено с популярната по това време идея за кратки курсове.

Функционалната коренизация започва да дава своите плодове. Започналата обаче междуременно редуция на административния републикански и общосъюзен апарат през 1926-8 г. парадоксално не довежда до увеличаване, а до *намаляване* на относителния дял на

7 Altstadt, A. The politics of culture in Soviet Azerbaijan, 1920-1940. Охон: Routledge, 2016. с.78

8 Баберовски, Й – Враг есть везде. Сталинизм на Кавказ. Москва: РОССПЭН, 2010. с.322

9 Пак там с.323

10 Национальная политика ВКП(б) в цифрах. Москва: Издательство коммунистической академии, 1930. с.271-272. Тук азербайджанският етнос е наименуван като тюркски, поради все още строящата се национална обособеност в Баку

[https://archive.org/stream/natsionalnaia_politika_vkpb_1930/Национальная_политика_ВКП\(б\)_в_цифрах_\(1930\)–OCR#page/n135/mode/2up](https://archive.org/stream/natsionalnaia_politika_vkpb_1930/Национальная_политика_ВКП(б)_в_цифрах_(1930)–OCR#page/n135/mode/2up)

11 Това съвпада с активния период от работата на комисията на Калинин за изследване на руския въпрос, към която са насочени множество оплаквания от бюрократи, работници и партийци с руско самосъзнание за дискриминация по национален признак.

12 Узбекската ССР даже обещава повишаване на заплатите до 10% на всеки руснак, научил узбекски език.

служителите на титулната нация в управлението на страната. В периода 1926-8 г. в Узбекската ССР процентът на узбеките в централния административен апарат се съкращава от 18,0 на 16,8, а в централния икономически апарат – от 22,8 на 12,9.¹³ Със „социалистическото настъпление по целия фронт“ и засилващите се центростремителни тенденции подкрепата от страна на държавата по отношение на коренизацията се стопява.

Продължава огромното текучество сред кадрите. Пред комисията, назначена за разследване на това непрекъснато отпадане на кадри, един от издигнатите казва, че „при първа възможност ще се върне в своя дом в колхоза, където жилищните условия са много по-добри“. „Необходимите указания и материали се дават изключително и само на руски език, което неизбежно води до това, че те правят грешки. И следователно от опасения за загуба на своя партийен билет те се уволняват от работа при първа възможност“¹⁴. И именно образованието е проблемът на изтока.

По отношение на университетите и училищата се наблюдава определен прогрес. Въпреки неяснотата и противоречивостта на политиката по отношение на квотирането в университетите за националните малцинства педагозите на изтока за три учебни години (1929/30 – 1931/2) почти се удвояват – от 1 085 097 на 1 861 038.¹⁵ Въвеждат се и краткосрочни педагогически курсове – за учебната 1931/2 през тях минават 10 140, а за следващата – 11 500. Създават се и национални педагогически рабфаци, които обхващат сравнително идентична бройка за същия отрязък от време. Основният проблем остава обучението по руски език във ВУЗ конкретно на представители от националните малцинства.

„На някои места учителите едва изпреварват в знанията своите ученици. Две трети от учителите даже не притежават пълно начално образование. В азербайджано-персийската погранична област има учители, които не умеят да четат и да пишат. Така в Карадонлинския район към 1933 г. повече от девет десети от селските учители не притежават никакво образование“.¹⁶

В централните университети на РСФСР кратковременно се създават педагогически факултети за националните малцинства, където обучението се води на национален език.

Другият доста по-фундаментален проблем е свързан с училищната система на изток. Към 1933 г. (!) в Средна Азия първи клас посещават 64% от децата с коренна националност, втори клас – 26%, трети – 7%, а четвърти – едва 2%. Класовете от пети насетне присъстват само номинално.¹⁷ Държавата практически не взема никакви мерки за привличане и задържане на децата в училищната среда.

13 Мартин, Т. Империя „положителной деятельности“... с.206

14 Пак там. с.250

15 Пак там. с.232

16 Баберовски, Й. Враг есть везде.... с.591

17 Мартин, Т. Империя „положителной деятельности“... с.233-4

Новите основни елементи и кампании по отношение на националната политика през 30-те години са три – създаване на шампата „народи-врагове“, реабилитиране на руския фактор – култура, език и история – и през него – създаване на концепцията за „братство“, а впоследствие и „дружба между народите“ – метафора използвана и в поствоенното пространство в сферата на влияние на Москва.

Заклеймените като народи-врагове към централната власт са почти всички диаспорни националности с изключение на казаците, които не представляват нация.

С влошаването на международната обстановка се пристъпва към изчистване първоначално на пограничните райони. От тези територии са разселени поляците (около 50 хил. души), финландци (20 хил. души), корейци (цялото корейско население, наброяващо над 170 хил. души), част от немците (почти 10 хил. души) и пр.

От 1937 г. започват и своеобразните „национални кампании“ на НКВД. Поставената цел пред службите за сигурност от страна на Политбюро е в рамките на два месеца и половина – от 31 януари до 15 април 1938 г. – да се приключи с шпионския контингент на народите – врагове – „поляци, латвийци, немци, естонци, финландци, гърци, иранци, харбинци, китайци и румънци...., – а впоследствие да се започне нова операция по разгрома на българските и македонските кадри“.¹⁸

В периода октомври 1936 – 1 ноември 1938 г. само по политическа линия са арестувани 1 565 041 души. От тях поради „националните операции“ са интернирани около 21,4%, а по линията за кулаци и антисъветски елементи (Заповед №00447 на НКВД) – 49%.¹⁹ На смъртна присъда са осъдени общо 681 692 души. От тях 36,3% са през националните операции (247 157 души).²⁰ Те не са равномерно разделени сред различните народности. Общият брой на арестуваните по национален признак съставлява усреднено 25% от цялото население на малцинството, като всички диаспорни националности в СССР съставляват едва 1,7% от цялото население.

Руският фактор се прокарва през русификацията на самата РСФСР и приемането на руската култура и език като универсални и достойни на „всички народи на Съветския съюз“.

На 1 февруари 1936 г. Правда излиза със статия „РСФСР“, където е изкован девизът, че в дружбата между народите в СССР всички са равни „но пръв сред равните се явява руският народ, руските работници, руските пролетарии“.²¹ Тази концепция води до апогей в налагането на руския фактор над останалите и като спойка между народностите в СССР. Концепцията се допълва от втори фактор – безкористната помощ, която исторически и

18 Пак там с.458

19 Пак там с.459 Авторът се позовава на цифрите, дадени от Петров П. В., Рогинский А. Б. «Польская операция» НКВД 1937-1938 гг. // *Репрессии против поляков и польских граждан*. Москва, 1997. С. 22-43.

20 Мартин, Т. Империя „положительной деятельности“... с.459

21 Правда №31 (6637), 1 февруари 1936 г., с.1

културно по-развитите руснаци дават на изостаналите народности под формата на култура, език и икономически дотации и капиталовложения. „А руските партийни работници винаги се шокират и смущават, че неруснаците не желаят да отговорят на помощта със съответната *благодарност* [курсивът мой – Г.Т.]“²²

С постановлението на Политбюро за стопиране на украинизацията на територията на РСФСР от 1932 г. започва редукцията на учащите в национални училища, закриването на последните, намаляването броя на културните учреждения, на вестниците и списанията на самите национални малцинства, а и физическото намаляване броя на представителите на националното малцинство – основно на украинци и в по-малка степен на беларуси. До 1938 г. практически всички национални съвети биват елиминирани *на територията на РСФСР, без тези в АР и АО*.²³

Защитаващите интересите на малцинствата общосъюзни и чисто републикански органи на територията на РСФСР са елиминирани – през 1934 г. е сложен край на Комисариата по националностите, а през следващата година – на Комисията за северните народи (Комсевер).

Руският език не може да бъде вече угнетителен. Той става универсален и спойка в междуетническите връзки на територията на цялата съюзна държава. Основната представена аргументация тече в две направления. От една страна руският език е езикът, на който са писали „класиците на революцията“ Ленин и Сталин. „Атаката срещу руския език е атака срещу революцията“.²⁴

От друга страна след 1936 г. започва процес на делатинизация на наскоро латинизирани езици. Фундаментът на това решение е, че така може да се достигне по-близо до високата руска култура, култура на ВОСР. Кабардино-балкарският език е първият делатинизиран (5 юни 1936 г.). До април 1939 г. 35 езика са делатинизирани. Това води до заместването на хоризонталната унификация в лицето на пантюркизма при тюркските езици с вертикална унификация, базирана на руския обединяващ фактор.²⁵

Руският език доста плътно навлиза в различни по-малки езици, като например в самия азербайджански език. Докато партийният „новговор“ логично измества по-старите неуниверсализирани форми – *firge* става *партия*, *sura* – *совет*, *cumhuriyet* – *республика* – се забелязва и навлизане на неполитизирани русизми – *стакан* вместо *bardak*, *вокзал* вместо *istasyon* – ,както и изцяло нови думи като *галош*.²⁶ Част от русификацията на

22 Мартин, Т. Империя „положительной деятельности“... с.621

23 Пак там. с.566

24 Пак там с.572

25 По Smith, M. Language and Power in the Creation of the USSR, 1917-1953. Berlin, 1998. с.158

26 Altstadt, A. The politics of culture... с.85; Аулина, М. О взаимодействии языков на территории азербайджанской республики. Вестник Кемеровского государственного университета 2014 № 4 (60) Т. 3. с.137. <https://cyberleninka.ru/article/n/o-vzaimodeystvii-yazykov-na-territorii-azerbaydzhanskoj-respubliki>

азербайджанския език, особено в сферата на държавните органи и елементи, се осъществява след началото на 1937 г., докато останалите думи имат изцяло социален фундамент за своето съществуване.

В училищата на неруските националности от 13 март 1938 г. руският език става задължителен *учебен предмет*. Така в училищата до постановлението *каквото и да било* изучаване на руски език е сравнително *слабо разпространено*:

Таблица №1: Брой на училищата с преподаване на руски език до постановлението от 13 март 1938 г. в някои републики.²⁷

Република	Брой училища имащи часове/занимания по руски език	Общ брой училища
Дагестан	190	984
Чечено-ингушетия	508	1351
Туркменистан	321	729
Киргизстан	189	667
Казахстан (5-7 клас)	39	225
Казахстан (7-9 клас)	7	75

Дружбата (или първоначалната концепция до 1935 г. - братство) между народите е обединителната структура в националната политика в късния междувоенен период. Това се осъществява основно през литературата по време на „братството“ и чрез по-обширна културна демонстрация по време на „дружбата“. Така в първата половина на тридесетте години се осъществяват множество литературни репрезентации на националните култури – беларуска седмица в Москва (януари 1931 г.), Татарска седмица (септември 1929 г.), украински тримесечник в цялата УССР. Основният топос е Москва - столицата, която не се и не трябва да се възприема като руски град или център на РСФСР, а като социалистическа такава, обединяваща всички народности. Преминаването към „дружба между народите“ е свързана с разширяване обхвата на межкултурните взаимоотношения. Започва се от най-високо ниво. В периода декември 1935 – май 1936 г. голяма част от народностите се изреждат на посещение и „топла среща“ с цялото Политбюро в Кремъл - в т.ч. и със Сталин. Официозът Правда широко отразява тези събития с подходящ патос.

Всесъюзни стават основните културни дейци в руската история – Пушкин, Лермонтов,

27 Мартин, Т. Империя „положителной деятельности“... с.625

Толстой и пр. Честването на сто годишнината от смъртта на Пушкин през 1937 г. се превръща във всесъюзна кампания. Той е удобен автор, тъй като привичният му „интернационализъм“, заключен в широкоцитираните стихове, че един ден него ще четат „и гордият внук на славянина, и финландеца, и някой див тунгус, и друг степен калмик“, служат добре на новата власт. Съчиненията му се превеждат ударно на 58 от наличните в Съветския съюз езици. „Всички националности се борят за правото да намерят връзка между Пушкин и техните национални поети“.²⁸

Основният слоган, парадоксален на марксисткото учение, вече е, че „социалистическите нации са много повече сплотени и *жизнеспособни* [курсивът мой – Г.Т.], от която и да е буржоазна нация“.²⁹ Става ясно, че с ликвидацията на капитализма буржоазните нации не биват ликвидирани, а *преобразувани* в социалистически. Изчезването на самата нация ще се осъществи в далечното бъдеще под победата на социализма.³⁰

Въпреки новата национална политика след 1933 г. коренизацията не е отменена като официална доктрина. След офанзивата от 1933 г. срещу КП(б)У, последната се опитва да се съвземе и продължи национализационната политика. Акцентът бива преместен от научаване на украински чрез оказване на натиск към функционална коренизация – издигане на повече украински кадри и самостоятелно изучаване на езика от неукраинските такива. На 26 февруари 1935 г. Политбюро на КП(б)У приема постановление, което предвижда издигането на поквотни „етнически украински кадри“ по места – 120-150 като секретари на райкоми, 120 като председатели на райизпълкоми, минимум 300 украинеца от партията за издигане на партийна и съветска работа. Чакат се и предложения за издигане на украински кадри в комсомола. По-късно с.г. се издава и постановление отнесено към самите Наркомати, да издигат *само украинци* на ръководни позиции. Отчасти това е постигнато – в юридическите факултети на Киевския и Харковския университети около 75-85% от кадрите са етнически украинци.³¹

Успехи са постигнати по-скоро благодарение на урбанизационния процес и разрастването на административния контрол на страната – фактори, върху които КП(б)У реално не може да играе директна роля.

По отношение на културата броят на книгите на украински в периода 1932 – 1937 г. се запазва почти идентичен – 84,7% срещу 89,6%. Вестниците на украински започват след 1935 г. да падат по отношение на общия тираж – от 79,2% на 67,4% през 1939 г.; за същия период

28 Пак там. с.623-4

29 *Сталин И.В.* Сочинения. т. 11. Москва: ОГИЗ; Государственное издательство политической литературы, 1949. с.340

30 Пак там. с.341

31 Мартин, Т. Империя „положительной деятельности“... с.498

русоезичните вестници нарастват почти двойно – от 17,7% на 30,8%.³² Именно през същия период (януари 1938 г.) се създава и рускоезичният ежедневник „Советская Украина“, който се счита за вторичен официоз.

В източните републики акцентът се поставя върху висшето образование и средното училищно такова. След перипетии за една учебна година 1934/5 резервирането на места за представители на националните малцинства в централните съюзни (т.е. руски) университети е спряно. След реорганизациите от 1935/6 г. квотното разпределение се определя от Госплан, който синхронизира квотите с РСФСР и комисариатите. За първата година Госплан не успява да разработи план за броя на постъпващите във ВУЗ. Делът за кандидат-студенти към специалности, свързани с тежката промишленост, от целия общ брой квоти пада двойно – до 1060 от общо 22 557 души (или 4,47%).³³

Както го разгледахме досега, националният въпрос в СССР се развива по две коренно различни направления през двете отделни десетилетия – с подкрепа за коренизацията, притискане на руския фактор и интереси и подпомагане чрез дотации на малките републики и области през двадесетте години и с активна дейност за унификация чрез руския фактор и респективно неговото издигане като общосъюзна спойка през тридесетте години. Нацията като такава обаче не просто продължава да съществува, а и се укрепява практически на всички структурни нива в СССР. Изработеният модел на тридесетте ще се наложи и в скоро завладените страни от Източна Европа, където свързката отново ще става през „дружбата между народите“ и издигането на руския език и култура като *Lingua Franca*.

Използувана литература:

1. Аулина, М. О взаимодействия языков на территории азербайджанской республики. Вестник Кемеровского государственного университета 2014 № 4 (60) Т. 3.
2. Баберовски, Й – Враг есть везде. Сталинизм на Кавказ. Москва: РОССПЭН, 2010.
3. Мартин, Т. Империя „положительной деятельности“. Нации и национализм в СССР, 1923 – 1939. Москва: РОССПЭН, 2011.
4. Национальная политика ВКП(б) в цифрах. Москва: Издательство коммунистической академии, 1930.
5. Правда №31 (6637), 1 февруари 1936 г.
6. Преса Української РСР, 1918 – 1973. Науково-статистичний довідник. Харків: Редакційно-видавничий відділ Книжкової палати УРСР, 1974.

32 Преса Української РСР, 1918 – 1973. Науково-статистичний довідник. Харків: Редакційно-видавничий відділ Книжкової палати УРСР, 1974. с.177

33 Мартин, Т. Империя „положительной деятельности“... с.509

7. *Сталин И.В.* Сочинения. т. 11. Москва: ОГИЗ; Государственное издательство политической литературы, 1949.
8. Altstadt, A. The politics of culture in Soviet Azerbaijan, 1920-1940. Oxon: Routledge, 2016.
9. Smith, M. Language and Power in the Creation of the USSR, 1917-1953. Berlin, 1998